

Reguleringsteknikk

Finn Aakre Haugen

16. juni 2014

Innhold

1	Innledning til reguleringsteknikk	15
1.1	Grunnleggende begreper	15
1.2	Hva er regulering godt for?	17
1.3	Motivasjon for bokens kapitler	19
1.4	<i>Sjekkliste</i>	22
1.5	<i>Oppgaver</i>	24
1.6	<i>Løsninger</i>	25
2	Regulering med tilbakekopling	27
2.1	Prinsippet for tilbakekoplet regulering. Eksempel: Regulering av dusjtemperatur	27
2.1.1	Temperaturreguleringens virkemåte	27
2.1.2	Implementering med industrikomponenter	29
2.1.3	Teknisk flytskjema	30
2.1.4	Blokkdiagram	31
2.2	Eksempler på tekniske reguleringsystemer	33
2.2.1	Innledning	33
2.2.2	Eksempel: Nivåregulering av flistank	34
2.2.3	Eksempel: Temperaturregulering av væsketank	38

2.2.4	Eksempel: Posisjonsregulering av skip (dynamisk posisjonering – DP)	39
2.2.5	Eksempel: Temperaturregulering av varmluftprosess (laboratoriemodell)	42
2.3	Hvordan evaluere regulerings-systemets ytelse kvantitativt	44
2.4	<i>Sjekkliste</i>	47
2.5	<i>Oppgaver</i>	49
2.6	<i>Løsninger</i>	55
3	Teknisk flytskjema	59
3.1	Innledning	59
3.2	Instrumentkoder	60
3.3	Koder for prosessutstyr	62
3.4	Lokalisering	62
3.5	Materialstrømmer	63
3.6	Signaler	64
3.7	Komponenter	65
3.7.1	Ventiler	65
3.7.2	Pumper	65
3.7.3	Varmevekslere	65
3.7.4	Tanker og kolonner	66
3.8	Matematiske funksjoner	66
3.9	<i>Sjekkliste</i>	68
3.10	<i>Oppgaver</i>	70
3.11	<i>Løsninger</i>	72

4 Komponentene i et reguleringsystem 73

4.1	Innledning	73
4.2	Automatiseringsutstyr	75
4.2.1	Prosessregulator	76
4.2.2	PLS'er	80
4.2.3	PAC'er	81
4.2.4	Styresystemer	82
4.2.5	PC-basert styre- og overvåkingssystem	86
4.3	Signalbehandling i automatiseringsutstyr	88
4.3.1	AD-omsetter	89
4.3.2	Måleverdiomregning	92
4.3.3	Målefilter	94
4.3.4	Regulatorfunksjonen	101
4.3.5	Pådragsomregning	102
4.3.6	DA-omsetter	103
4.3.7	Pulsbreddemodulering	104
4.4	Aktuatorer	107
4.4.1	Innledning	107
4.4.2	Reguleringsventiler	107
4.4.3	Pumper	111
4.4.4	Motorer	114
4.4.5	Varmeelementer og varmetråd	115
4.5	Signalformer og nøyaktighet i prosessmålinger	117
4.5.1	Ulike former av målesignalet. Strømsløyfe	117

4.5.2	Målenøyaktighet	119
4.5.3	Måleoppløsning	120
4.5.4	Kalibrering og justering	120
4.6	Sensorer	121
4.6.1	Temperatursensorer	122
4.6.2	Trykksensorer	127
4.6.3	Nivåsensorer	128
4.6.4	Sensorer for væske- og gasstrøm	131
4.6.5	Sensorer for gasskonsentrasjon	141
4.6.6	Posisjonssensor	142
4.6.7	Hastighetssensorer	143
4.7	<i>Sjekkliste</i>	146
4.8	<i>Oppgaver</i>	151
4.9	<i>Løsninger</i>	160
5	Reguleringsstrukturer basert på tilbakekopling	171
5.1	Kaskaderegulering	171
5.2	Forholdsregulering	179
5.3	Split range-regulering	181
5.4	Reguleringsstruktur for en prosesslinje	182
5.5	<i>Sjekkliste</i>	189
5.6	<i>Oppgaver</i>	191
5.7	<i>Løsninger</i>	198
6	Matematisk prosessmodellering	205

<i>F. Haugen: Reguleringssteknikk</i>	7
6.1 Innledning	205
6.2 Framgangsmåte for matematisk modellering	206
6.3 Massebalanse	208
6.4 Energibalanse	211
6.5 Bevegelsesmodellering	213
6.5.1 Translatorisk bevegelse	213
6.5.2 Roterende bevegelse	215
6.6 Elektriske sammenhenger	218
6.7 <i>Sjekkliste</i>	220
6.8 <i>Oppgaver</i>	222
6.9 <i>Løsninger</i>	226
7 Regulering med foroverkopling	229
7.1 Prinsipp og virkemåte for foroverkopling	229
7.2 Eksperimentbasert foroverkopling	231
7.3 Modellbasert foroverkopling	237
7.4 <i>Sjekkliste</i>	242
7.5 <i>Oppgaver</i>	244
7.6 <i>Løsninger</i>	247
8 Prosessdynamikk	251
8.1 Innledning	251
8.2 Forsterkning	251
8.2.1 Hvordan finne forsterkningen fra et eksperiment . . .	252
8.2.2 Hvordan finne forsterkningen fra en differensiallikningsmodell	253

8.3	Tidskonstant	254
8.3.1	Hvordan finne tidskonstanten fra eksperimentell sprangresponns	254
8.3.2	Hvordan finne tidskonstanten (og forsterkningen) fra en differensiallikningsmodell	256
8.4	Integrator (akkumulator)	260
8.5	Systemer med tidsforsinkelse	263
8.6	Systemer med sammensatt dynamikk	265
8.7	<i>Sjekkliste</i>	266
8.8	<i>Oppgaver</i>	269
8.9	<i>Løsninger</i>	274
9	PID-regulatoren	279
9.1	Innledning	279
9.2	Tidskontinuerlig PID-regulator	280
9.3	Tidsdiskret PID-regulator	282
9.3.1	Datamaskinbasert reguleringsystem	282
9.3.2	Utleddning av tidsdiskret PID-regulator	283
9.3.3	Virkemåten for tidsdiskret PID-regulator	287
9.4	Målestøy og målefilter	291
9.5	Integratorbegrensning (anti windup)	294
9.6	Revers- og direktevirkning i regulatoren	298
9.7	Alternativ til PID-regulator: Av/på-regulator	300
9.8	<i>Sjekkliste</i>	303
9.9	<i>Oppgaver</i>	306
9.10	<i>Løsninger</i>	312

10 Innstilling av PID-regulatorer	317
10.1 Innledning	317
10.2 Ziegler-Nichols' svingemetode	318
10.2.1 Originalmetoden	318
10.2.2 Relaxed Ziegler-Nichols' metode	324
10.2.3 Repetert Ziegler-Nichols' metode	325
10.2.4 Relémetoden for å oppnå Ziegler-Nichols-svingninger	327
10.3 Relébasert autotuner	332
10.4 Good Gain-metoden	333
10.5 Skogestads metode	337
10.5.1 Innledning	337
10.5.2 Innstilling av PI-regulator for "integrator med tidsforsinkelse"	340
10.5.3 Innstilling av PI-regulator for prosesser som tilnærmes med "integrator med tidsforsinkelse"	344
10.5.4 Innstilling av PI-regulator for "ren integrator"	348
10.5.5 Bruke derivatleddet?	352
10.5.6 Innstilling av PID-regulator for "dobbelintegrator"	352
10.6 Hvordan tilpasse regulatorparametrene til varierende prosessdynamikk	356
10.6.1 Innledning	356
10.6.2 PID-parameterjustering med Skogestads formler	357
10.6.3 Gain scheduling	358
10.6.4 Adaptiv regulator	365
10.7 <i>Sjekkliste</i>	367
10.8 <i>Oppgaver</i>	370

10.9	<i>Løsninger</i>	379
11	Reguleringsløyfers stabilitet	389
11.1	Innledning	389
11.2	Parameterendringer som skaper stabilitetsproblemer	390
11.3	Bruk av Skogestads formler til å rette opp dårlig stabilitet	397
11.4	Stabilitetsmarginer	400
11.5	<i>Sjekkliste</i>	405
11.6	<i>Oppgaver</i>	407
11.7	<i>Løsninger</i>	409
12	Simulering av reguleringsystemer	411
12.1	Hva kan simuleringer brukes til?	411
12.2	Er resultatene fra simuleringer holdbare i virkeligheten?	413
12.3	Simuleringsverktøy	415
12.4	Simulering med blokkdiagrambaserte simuleringsverktøy	417
12.4.1	Innledning	417
12.4.2	Hvordan sjekke at simulatoren er korrekt implementert?	419
12.4.3	Modell av nivåreguleringsystemet	420
12.4.4	Matematisk blokkdiagram klart for implementering	422
12.4.5	Implementering i SIMULINK	423
12.4.6	Implementering i LabVIEW	429
12.5	<i>Sjekkliste</i>	435
12.6	<i>Oppgaver</i>	438
12.7	<i>Løsninger</i>	443

<i>F. Haugen: Reguleringsteknikk</i>	11
A Noen matematiske prosessmodeller	445
A.1 Flistank	446
A.1.1 Beskrivelse av prosessen	446
A.1.2 Matematisk modell	446
A.1.3 Parameterverdier	447
A.2 Væsketank med oppvarming	448
A.2.1 Beskrivelse av prosessen	448
A.2.2 Matematisk modell	449
A.2.3 Parameterverdier for vanntank	450
A.2.4 Parameterverdier for en bioreaktor	450
A.3 Skip	452
A.3.1 Beskrivelse av skipet	452
A.3.2 Matematisk modell	452
A.3.3 Parameterverdier	454
A.4 Varmluftprosess	454
A.4.1 Beskrivelse av prosessen	454
A.4.2 Matematisk modell	456
A.4.3 Parameterverdier	457
B Reguleringsteknikkens historie	459
C Formelliste	463

Forord

Velkommen inn i et fascinerende fagområde! Enkelt sagt dreier reguleringssteknikk seg om hvordan prosessmålinger og prosesskunnskap kan brukes til styring av fysiske prosesser slik at de oppfører seg slik vi ønsker. Noen eksempler på anvendelser: Reguleringssteknikken får temperaturen i en bioreaktor til å ligge på sin settpunktverdi $35\text{ }^{\circ}\text{C}$ tross forstyrrelser fra omgivelsene i form av bl.a. varierende omgivelsestemperatur. Reguleringssteknikken får oljenivået og vannivået i olje/vann/gass-separatorene til å ligge på sine nivåsettpunkter og gassen på sitt trykksettpunkt tross variasjoner i olje/vann/gasstrømmen fra reservoaret. Reguleringssteknikken får posisjonen til et forsyningskip til å ligge på sin referanseposisjon til tross for varierende vind og strøm.

Som eksemplene antyder, kan reguleringssteknikk anvendes på ulike typer fysiske systemer. Reguleringssteknikk er viktig i industri, energiproduksjon, transport og på mange andre felter. Reguleringssteknikk er et utfordrende fag fordi det krever tverrfaglige kunnskaper – om måleteknikk, signalbehandling, matematiske reguleringsfunksjoner, pådragsteknikk, datateknikk, og kunnskap om de kjemiske, mekaniske eller biologiske prosessene som skal reguleres.

Målet med boken er å formidle kunnskaper om reguleringssteknikk som er tilstrekkelige for å forstå, utvikle og vedlikeholde praktiske reguleringsystemer. Det finnes reguleringsystemer som bygger på avansert teori, men de fleste systemene bygger på de relativt enkle prinsippene som beskrives i boken.

Bokens målgruppe er studenter og elever som skal lære grunnleggende reguleringssteknikk, samt praktiserende ingeniører.

Jeg har funnet det tilstrekkelig å bruke differensiallikninger som teoriverktøy i boken. I boken brukes differensiallikninger for representasjon av matematiske modeller (f.eks. energibalanse, massebalanse og bevegelseslikninger), ved analyse av prosessdynamikk (bl.a. definisjon av tidskonstant), ved beskrivelse av målefiltere og som grunnlag for implementering av simulatorer. Mine egne erfaringer fra praktiske reguleringsoppgaver tilsier at differensiallikninger utgjør et tilstrekkelig teorigrunnlag for å arbeide med praktisk reguleringssteknikk.

Til hvert kapittel er det oppgaver med detaljerte løsninger. Til hvert kapittel er det også en sjekklister som består av enkle spørsmål med svar.

Simulatorer i SimView-biblioteket og undervisningsvideoer i TechVids-biblioteket er fritt tilgjengelige på <http://techteach.no>. Simulatorer som er brukt i eksempler i boken, er angitt i fotnoter på de aktuelle stedene i teksten.

Jeg vil takke lærerkolleger, studenter og fagfolk som i forskjellige sammenhenger har gitt uttrykk hva de mener er viktige tema innen praktisk regulerings-teknikk. Disse synspunktene, sammen med mine egne erfaringer, har vært nyttige når jeg skulle bestemme innholdet og omfanget av denne boken.

Takk også til min familie for god støtte mens jeg har arbeidet med boken.

Boken er skrevet med dokumentverktøyet Scientific Word (MacKichan Software). Tegninger er tegnet med Visio (Microsoft), og simuleringer og beregninger er utført med LabVIEW (National Instruments) og MATLAB og SIMULINK (MathWorks). Bilder er gjengitt med tillatelse.

Litt om min bakgrunn: Jeg er utdannet sivilingeniør fra institutt for teknisk kybernetikk ved NTH (nå NTNU) og har en PhD-grad fra Høgskolen i Telemark. Jeg har undervist i regulerings-teknikk ved NTH og mange høgskoler, holdt et stort antall industrikurs, utført diverse utviklingsoppdrag og arbeider stadig med regulerings-tekniske problemstillinger. Jeg er ansatt som 1. am. ved Høgskolen i Telemark, der jeg underviser i regulerings-teknikk i bachelor- og masterutdanningene. Jeg er også engasjert i forskning på bl.a. matematisk modellering, optimalisering og regulering av bioreaktorer. I tillegg driver jeg enkeltmannsforetaket TechTeach.

De viktigste endringene i 2. utgave sammenliknet med 1. utgave er: Kapitlet Reguleringsstrukturer basert på tilbakekopling (nå nr. 5) og kapitlet Komponentene i et regulerings-system (nå nr. 4) har byttet plass. Temaet blokkdiagram for regulerings-system er flyttet fra kap. 3 til kap. 2. I kap. 10 inngår nå en ny metode for innstilling av PI-regulatorer kalt Relaxed Ziegler-Nichols' metode. I kap. 10 inngår nå en beskrivelse av hvordan Skogestad's formler for innstilling av en PI-regulator for prosesser med "integrator med tidsforsinkelse"-dynamikk kan brukes også på prosesser med "tidskonstant med tidsforsinkelse"-dynamikk. Temaet regulerings-systemers stabilitet utgjør nå et eget kapittel (nr. 11), som inkluderer bl.a. stabilitetsanalyse basert på stabilitetsmarginer som kan finnes eksperimentelt (uten den tradisjonelle frekvensresponsanalysen). Kjente feil i 1. utgave er selvsagt rettet opp.

Finn Aakre Haugen
Skien, 2014